

Takács Ilona

AZ ÉN FORRADALMAM

Emlékezem, tehát vagyok

Az ötven éve lezajlott forradalom kibontakozásának megvoltak a fokozatai, a hullámtere, az amplitúdója. Hogy mi mozdította ki látszólagos nyugalmi állapotából a II. világháború veszteseként megszállt, megalázott kis hazában a kényszerű beletörődés hangulatát, s mi izzította fel a tiltakozás áramköreit, szinte képtelenség számba venni. Talán a szovjet kommunisták pártjának 20. kongresszusán megindult olvadás, azaz a sztálinizmus rémtetteinek feltárása, netán a munkáséleteket kioltó sortűz a lengyelországi Poznańban, vagy még inkább a Rákosi-klikk választási csalással kierőszakolt egyeduralma, amely 1955/56-ban a zenitjére érve, minden vonatkozásban egyet jelentett az ellehetetlenüléssel. A dolgok összefüggése értelmében mindez együtt és még sok más mozzanat, részlet természetes törekvése az egészre szerveződésre.

Nem lehet tisztem teljes szellemi-történelmi körképet festeni e folyamatról, a magyar szabadságküzdelmek sorában a Dávid és Góliát harcaként aposztrofált 56-os forradalomról – hiszen sem történész, sem politológus nem vagyok –, de az események bekövetkezéséért hol dicsért, hol kárhóztatott nemzedékemnek, a fél évszázaddal ezelőtti 18–22 éves egyetemistáknak, közülük is leginkább a budapesti bölcsészhallgatóknak érzélem- és gondolatvilágáról megközelítő pontossággal szólhatok, kizárólag az emlékező hangján.

Kik is voltunk valójában? Zömmel a faluszélről, a József Attila által magasrendű lírába emelt peremvárosok ragyavert bérházaiból érkezünk a felsőoktatás intézményeibe, hogy megteremtsük-megalkossuk magunkból a szocializmus új értelmiségi rétegét. Aldhatták szerencséjüket, vagy hálálkodhattak protektoraiknak azok a polgári intelligenciából való fiatalok, akik elenyésző arányban ugyan, de mégiscsak besoroltak közéjük néhány establishmentbeli káderekkel együtt.

Hozzánk képest kétségkívül gazdagabb munícióval lépték át az egyetem küszöbét, de az irántuk kezdetben érzett idegenkedésünket-félszegségünket nem ez hívta elő, hiszen az ismeretanyagbeli hátrány némi igyekezettel csak-

hamar leküzdhetőnek bizonyult, hanem az a könnyedség, amellyel átlendültek a *de jure* és a *de facto* között mélyülő szakadékon! Szájuk sarkában ott fészkelte az ironikus mosoly, s nyomban szétterült az arcukon, mihelyt mi, a rendszer „kiváltságosai” heves szócsatába keveredtünk az általában rosszul felkészített marxista szemináriumvezetőkkel. Egyszóval türelem, óvatosság, megfontoltság dolgában lekörözhetetlenek voltak, mintha előre tudták volna, hogy a mi fejjel a falnak rohanásra hajlamosító hevülékenységek, lazább félmondataink ilyen minősítések megfogalmazására ihletik a leendő káderezőket: „politikailag megbízhatatlan”, „felelőtlen politikai kijelentései vannak” (ez utóbbival én is dicsekedhetem), „ideológiailag éretlen” s hasonlók. Nos hát az efféle „szíves ajánlás” elriasztotta tőlünk a vidéki pityipalkókat, és többünket megfosztott attól, hogy elfoglaljuk az eredetileg számunkra meghirdetett állást, így alacsonyabb gradációjú pedagógusi munkával kellett beérnünk. Azért mégis egész jó tanár vált belőlünk.

Pedig a rendszer mintha épp ezzel ellentétesen buzgólkodott volna. Úgy látszik, korifeusai félreértették Marxot, aki óvott attól, hogy „a forradalom felfalja önnön gyermekeit”. Újmódi értelmes cselekvésre képtelenül, letűnt korok diktatorikus eszközeit kezdték alkalmazni – persze sajátos cirádákkal ékesítve – az istenségnek kikiáltott vezér és a párt javára. A Római Birodalomtól ránk hagyományozott „Divide et impera” elvén öt nemzetmegosztó kategóriába sorolták az embereket, s aki kimagasodni merészelt a maga nyájából, vagy kapcsolatot keresett a szomszéd akolba rekesztettekkel, arra kíméletlenül lecsaptak. A *munkás, paraszt, értelmiségi, egyéb* (kisiparosi, vállalkozói réteg), *osztályidegen* definíciókat egyesek bélyegként viselték a homlokukon, mások kitüntetésként a keblükön.

Tizenegy éves gyerekként, azt követően, hogy százötvenzred magammal személyesen Rákosi „pajtás” avatott úttörővé a budapesti Népligetben, én is úgy véltem, megfordult a szél, most a hozzám hasonló sorsúak a társadalom urai-arisztokratái, még ha ez egyelőre nem változtat is proliságunkon. Egy váratlanul rám zuhant esemény azonban szétfoslatta naiv elképzelésemet: kis idő múltán az egységbomlasztás egy más dimenziójának a sértettje, majdnem az áldozata lettem.

Mivel a hatalom területileg is igyekezett megosztani az országot, északi és keleti részét szembefordítani a nyugati és a déli végekkel, nem érte be a „gaz kapitalista”, illetve a „szakadár szomszéd” felől kiépített aknazárral, első és másodfokozatú határövezeteket is kijelölt, nehogy egy légy is átrepülhessen kémkedni, majd visszatérve fontos üzeneteket elzümöggni a szocializmus ellen szervezkedő „sógoroknak” vagy a még veszedelmesebb „láncos kutyának”.

Ez a kiötlőjének agyalágyultságára valló intézkedés a diktatúra természetéből fakad: szüksége van ellenségre, kitalált veszedelemre, fenyegetettségre ahhoz, hogy saját hatalmát legitimálja.

Budapest, 1956. október 25.

De mit tudhattam 1950 augusztusában minderről én, a tizenhárom éves gyerek¹, vagy akár a szüleim? Gyanútlanul szálltam fel hát a Déli pályaudvaron a Szombathelyre induló személyvonatra abban a meggyőződésben, hogy 10-11 óra elteltével, akárcsak az előző szünidei utazásaim monotonijának elszenvedése után, bekopogtathatok a Vas megyei Nádason élő nagyanyám kis házának ajtaján.

Nem így történt. Szombathelyen átevicéltem a szentgotthárdi vonatra, s amikor Körmendre érve le akartam szállni róla, egy fiatal férfi visszarángatott, majd egy alumíniumkeretbe foglalt igazolványfélét villantott a sikoltozásomra sebtében előkerülő kalauz szeme elé, aki átlátva a helyzetet, rögtön kámforrá vált.

Valamelyest megnyugodtam. Épp elég detektívfilmet izgultam végig ahhoz a hetedik kerületi bolhamozikban, hogy rájőjjek, fogvatartóm nyomozó, és rövidesen maga fog fényt deríteni ártatlanságomra, hiszen semmi bűnt nem követtem el. Csakhogy a civil ruhás rendőr másképp látta a helyzetet, és csak úgy záporozta rám a kérdéseit: kihez, miért, kinek a megbízásából, mit viszek? Közben megérkezünk Szentgotthárdra. A vonat útja itt véget ért, de az én kálváriám nem: a határállomás kis kopott várótermében étlen-szomjan s álltomban faggattak most már hárman – keki ruhások is – este tíztől hajnali háromig. Az eltörődöttségtől, kialvatlanságtól többször elvesztettem az eszméletemet egy-egy pillanatra, de amikor összeroskadni készülő testem megingott, e mozdulat-

ra mindig magamhoz tértem. (Jóval később jutott eszembe, hogy akár meg is halhattam volna, hiszen szívhibás és szorongásos gyerek voltam.)

Mialatt a semmiért gyötörtek, az járt a fejemben, hogy ez a tortúra menten befejeződhetne, ha az élveteg, tunya nádasdi postamester végre felveszi a telefont, s igazol engem meg a nagyanyámat. De hiába ismétlődtek a csengetések, a füle botját sem mozdította, így vallatóim egyre gyanakvóbban néztek rám, mintha Nádasdot is csak kitaláltam volna, akár a nagyanyámról szóló mesét.

Végre elhallgattak, s miután felkucorodtam a várótermi padra, s egyikük lópokrócot hajított rám, távoztak. A nehéz izzadságszagot árasztó takaró alatt, a bolhacsípések ellenére, letaglózott az álom. Fél hat körül felráztak, mert megérkezett egy nádasdi illetőségű határőr, és azon nyomban tisztázódott a személyazonosságom. A civil ruhás gyűlölködve mért végig, engem hibáztatott, amiért nem sikerült neki a „nagy fogás”. Az ő intésére elszedték tőlem teljes vagyonomat, három és fél forintot, azon váltottak jegyet számomra Körmendig. Ocsmányáság, morogtam magamban, mintha én akartam volna megtenni ezt a majdnem vesztetet okozó kitérőt!

Ilyen és száz másfajta sérelem mindenkit ért az ötvenes évek Magyarországon: a rendszer funkcionáriusai utolérhetetlenek voltak a személyiségi jogok lábball tiprásának kimódolásában, pribékjeik az abszurd rendelkezések végrehajtásában. Az önimádatba ájult pártvezetés már nem tudta, mit cselekszik. Logikus következménye volt ennek a párton belüli szakadás: a hatalmi mámorban tobzódókkal szemben felsorakoztak a változást sürgető tényezők, élükön a józan ítélőképességéhez visszataláló Nagy Imrével. Hozzájuk csatlakozott az értelmiségi elit és holdudvara, a tanulóifjúság.

„Hunniában valami készül”
Ady Endre

Számomra a forradalom augusztusban intett be a terményforgalmi vállalat kis fülldi irodájának ablakán. Gyűlöletes hely volt ez: Nádasd és a környékbeli falvak földművesei kénytelen-kelletlen, fakó tehénkéik vontatta szekéren, ide hozták átadásra egész évi munkájuk eredményét, a gabonatermésüket. Az A (adó)-jelzésűtől ingyen, a B (beszolgáltatási)-jelűtől a piaci ár tizedéért, az É (értékesítési)-kategóriájútól az egyharmadáért kellett megválniuk. Minket hármunkat, akik mint idénymunkára szerződöttek kiállítottuk a beszolgáltatásról tanúskodó vételi jegyeket, és leszámoltuk az „elkommunizált” terményért a filéreket, a kérges tenyerek láttán elfogott a szégyenérzet és a szánalom.

Az előző nyarakon keserűségükben, megalázottságukban némaságba burkolózó gazdák most kinyitották a szájukat, nyíltan szidták a rendszert, a mázsálóház felől tehénbögéssel, lónyérítéssel színezett szitok, nevetés gyűrűzött be a

tárt ajtajú helyiségbe, majd a heherészést kiváltó halogyi² Kónya bácsi maga is belépett hozzánk.

– Mesélem emezeknek – intett a kint várakozók felé –, hogy a minap, trágyaforgatás közben látom ám, idegen kéz kaparász az utcaajtómon, valaki el akarja érni a závárt. Jobbra tolja, akkor nyílik, tanácsolom neki. Ahogy kimondom, ripsz-ropsz, már bent is terem az udvaromban egy tinglitangli csárdából szalajtott aktatászás. Hát maga mit akar, kérdem, már megint együtt zabrányi³? Sértődötten kioktat: mi nem zabrálunk, mi rekvirálunk. Aha, maguk szerint. Én meg úgy látom, a kettő között csak annyi a különbség, mint mikor a seggem helett azt mondom, a valogam.

Felélénkültünk egy picit, jólesett derülni a nyomorúságunkon. Általában is engedett béklyóink szorítása. Egyelőre még suttogva, de úton-útfélen Rákosi Mátyás bukásáról, az ÁVH (Államvédelmi Hatóság) tekintély- és térvesztéséről szolt a fáma meg persze a viccek özöne. A várakozás feszültsége vibrált a levegőben.

A fővárosban, ahova a szeptember 15-i tanévnitóra érkeztem, még kifejezettebb volt a zsongás, az emberek a presszóknak, utcákon, tereken, üzemekben, hivatalokban, egyszóval mindenütt a legújabb történéseket taglalták; az egyetemi folyosókon a hallgatók kisebb-nagyobb csoportokba verődve osztották meg egymással értesüléseiket. Valóság-hű hírek, szárnyra kapott legendák keringtek arról, mi minden hangzott el az írószövetségi összejöveteleken, mit nyilatkoztattak ki a Petőfi Kör tagjai, mit fejtettek ki neves íróink-költőink, továbbá a zene és képzőművészet nagyjai vallomásos felszólalásaikban. Fülünkbe jutott például, hogy Veres Péter, mindnyájunk Péter bácsija így szolt egy gyűlésen: „Eddig szarba mártottam a tollam, többé nem teszem, mert érzem, hogy büdös.” Zelk Zoltán pedig, akinek akkoriban jelent meg vékonyka, de tartalmilag, esztétikailag igen megnyerő kötete, az *Alkonyi halászat*, nagy szomorú szemét két ágáló ifjú titánra emelve, állítólag azt mondta: „Ti csak beszéltek, beszéljétek is, de mit tehettek én, aki megírtam *A hűség és a hála énekét*?”

Ezek az igaz vagy költött történetek lelkesítőleg hatottak ránk, és megszabták az egyetemen elkezdett, majd a kollégiumban – a fiúk a Ménesi úti Eötvösben, mi, lányok a Rákóczi úti Zrínyi Ilona diákszállóban – folytatott, gyakran éjszakába nyúló beszélgetéseink irányát. A példák nyomán mi is hozzáláttunk – ó, Istenem, akkor még mennyire folttalan – lelkiismeretünk vizsgálatához: most, amikor a keletnémetek mozgolódnak, amikor a lengyel munkásság sztrájkokkal, tüntetéssel tiltakozik a szovjet mintára kiépített elnyomó rendszer, a jogtalanság, az élet minden területén megnyilvánuló álság, a bűnbakkeresés meg főként az általános szegénység ellen, etikus magatartás-e, hogy a magyar társadalomra oly jellemző kétarcúság, a „más vagyok otthon, más a lakásomon kívül” skizofrén állapot mögé húzódva, sunyin elfogadjuk az ösztöndíjat attól az államtól, amelynek úgyszólván egyetlen intézkedését sem helyeseljük? Nem

az illenék-e inkább hozzánk, hogy a nyílt szembenállást vállalva közöljük kifogásainkat, illetve követeléseinket?

Hamarabb elérkezett ennek történelmi pillanata, mintsem reméltük volna.

Jó néhányunk figyelmét ezekről a súlyos dilemmákról átmenetileg elterelte egy bejelentés. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) énekkarának vezetője örömmel hozta a kórustagok tudomására, hogy mivel meghívást kaptunk bécsi és pozsonyi fellépésre, egy hétre edzőtáborba vonulunk. A helyszín Leányfalu, a több jeles ember által is lakott vagy látogatott Duna menti enyhely, melynek nyugalmat adó szépsége Móricz Zsigmondot is elbűvölte, erről tanúskodik ott épített háza. Jóllehet napi hat órát énekeltünk, többnyire állva, s ez nem kis munka volt, az úde környezetben remekül éreztük magunkat. Meg hát hogya, hiszen külföldi vendégszereplésre készültünk abban a periódusban, amikor a nyugati határon nemhogy átjutni volt képtelenség, de a közelében élni-lakni is bűnnek számított.

Mi ez az engedékenység? Hátrál a hatalom? Kedvezni akar nekünk? De mit vár érte cserébe? Bizony, érlelődni kezdett bennünk a gyanú, amelyet igazolni látszott az a tény, hogy hirtelen megnőtt, új tagokkal gyarapodott a kórus, de még csak nem is sejtettük, kiket és miért varrtak a nyakunkba. Miután fölengedett a kölcsönös idegenkedés, a jövevények elmondták, hogy a Lenin Intézet hallgatói voltak, és most, hogy alma materük megszűnt, az utolsó évfolyamot átvezényelték a bölcsészkarra.

Szóval a „birodalmi” főiskola, hosszan tartó halódás után, beadta a kulcsot! Eredetileg Lenin műveinek tanulmányozására hozták létre, de az éber cenzorok újra meg újra annyi kivetnivalót találtak Iljics gondolataiban, hogy az életmű, minden ismétlődő „össz”-kiadásakor, egyre szűkült, mígnem alkalmatlanná vált a tudományos kutatásra. Ekkor az érintett tovarisok² átnyergeltek az orosz-tanárképzésre, de íme, most ennek is vége. Hát nem ejtettünk érte könnyet. Maguk a „leninisták” sem borongtak sorsuk illetén fordulatán, különösen Matyi nem, közülük a legélénkebb, a garabonciás diák huszadik századi mása. Velünk együtt enyhe kárörömmel nyugtázták a történeteket, hiszen ez az esemény is annak a jele, hogy lazulnak az eresztékek, inog a rendszer.

„Meghalt a cselszövő”

Egressy Béni

Dalban gazdag, léleküditő hét után visszaringott velünk Budapestre a sétahajó, s mihelyt méltósággteljes lassúsággal beúszott a kikötőbe, a parton várakozó hozzátartozók, barátok ránk zuhogtatták kérdéseiket, információikat. De a dolgok állásáról az elkövetkező napokban az egyetemen értesültünk igazán. Főként az foglalkoztatott bennünket, hogyan fog reagálni a közvélemény a nemrég rehabilitált Rajk Lászlónak és sorstársainak újratemetésére.

Budapest, 1956. október 25. – Astoria Szálló

Akkortájt már elég sokat tudtunk a sztálini személyi kultusznak és honi változatának rémségeiről – a koncepciók perekről, a munkatáborokról, a középkori kínzásnemek alkalmazásáról, a fővárosi Sztálin út⁶ 60. alatti vallatókamráról –, hiszen a tilalom ellenére kiszivárogtatott hírek futótűzként terjedtek szerte az országban. Mintha ezt kevesellte volna, a sajtó a temetést megelőző napokban áthágta a tabutémagátat, és szinte kéjjel részletezte a szörnyűségeket. Vajon kinek a megbízásából, és mi lehetett ennek a tömegsokkolásnak a célja: ki volt az, akire mint *egyre* a teljes felelősség súlyát rá akarták terhelni; és ha az az *egy* bűnös, vajon a többi ártatlan-e?

Csak úgy cikáztak agyunkban a kérdések, gondolatok. Erkölcsi romlatlanságunkban képtelenek voltunk felfogni: hogyan épülhet egy rendszer hazugságra, állam- és pártvezetése hogyan pazarolhatja erejét ellenségkép kiókumlálására, idegborzoló-észbontó gonosztettek elrendelésére, majd – mint Rajk Lászlóval⁷ történt – az abszolút elkötelezett végrehajtó vád alá helyezésére, végül a likvidálására? Időbe telt, míg rádöbentünk, ez a hatalom derékig merült önnön véres mocskában, s az a „nagy koncepció”, amelyre ideológiai előhada a kirakatpereket alapozta, nem más, mint hagymázás rémálom.

Mialatt ugyanennek a hatalomnak a reprezentánsai a „nagy színjátékra” készülődtek, bennünket az egyetemmel kapcsolatos feladataink foglaltak le, közben-közben – főként mi, lányok – százszor is meghánytuk-vetettük, mi az a leg-

fontosabb öltözködési kellék, amelyet a közelgő őszi-re való tekintettel feltétlenül meg kell vennünk. Nekem könnyű volt döntenem. Mivel a teljes lábbeliállományom egy pár szandált számlált, megfelelő őszi-téli cipő felkutatására indultam, szerény ösztöndíjjal a zsebemben. A kollégiumtól egy tyúklépcsnyire levő Úttörő Áruházban mindjárt rá is találtam, és első látásra beleszerettem: harmincötös volt, barna, recézett a másfél centi vastag gumitalpa, remekül simult a lábamra, fűző fogta össze, s még díszöltés is futott körbe rajta.

Pont jókor került a birtokomba, ugyanis pár nap múlva közölték a fiúk: – Hatodikán számítunk rátok. Ne felejtsetek, nem lesz villamos, idejében kell indulnotok! Találkozás a Kerepesi temetőnél.

Vadonatúj „lábyüm” alkalmasságában bízva gyanútlanul vágtam neki a gyalogszerrel megteendő útnak. Csakhogy a cipőm megcsúfolta reményeimet, törni kezdte lábamat a galád. Emiatt mire kissé elkésve a főkapuhoz értem, jól fejlett hólyaggal mindkét sarkamon, már javában hullongtak a szóvirágok; elévülhetetlen érdemeiről, bátorságról, hősiességről, hűségéről tremolózott a szónok, majd a kínvallatás módozatait érintve kis hatásszünetet tartott...

A sarkamat égető, forrón nyilálló fájdalomtól félaléltan, a hallottaktól megrendülve jobbra-balra kapkodtam a fejem, közel álltam ahhoz, hogy elsírjam magam. A tömegben egy villanásnyira támadt résen át szemembe ötlöttek a koszorúk babér- és fenyőillatától bódult, gyászfátylas özvegyek, az apák nélkül felserdült árvák, amint a mértani pontossággal felsorakoztatott koporsók felé hajolva, fekete szegélyű fehér zsebkendővel itatják fel arcukról a könnyeket és a tűző napon előgyöngyöző verejtékcseppeket.

A közelemben megszólalt Bandi, a történészfiú, s a pillanattal előbb látott kép egyszeriben elillant, mintha filmszakadás következett volna be. – Gyerünk – mondta fojtott hangon, nehogy zavarja a szertartást –, majd mi megmutatjuk, ki az igazi mártír. Aki akar, velünk tart.

Egykettőre négyes sorokba rendeződtünk, s mivel még érvényben volt a járműforgalom tilalma, kiléptünk az útestre, és némán megindultunk a Kerepesi úton a Keleti pályaudvar felé. Úgy tetszett, senki ügyet sem vet ránk, de mint jó két hét múlva kitudódott, nagyon is szemmel tartottak bennünket.

Kimarjult lábbal minden lépés nehezemre esett, alig vánszorogtam, de nem volt bátorságom – szégyelltem volna – elhagyni azt a kétszáz-kétszázötven fős csapatot, amelyben tulajdon merészségüktől részegülten ott vonultak az évfolyamtársaim: Lujza, Rózsa, Zsóka, Bandi, Jóska, Iván... meg a képzőművészeti akadémia hallgatói, köztük Erika, a kedves festőlány.

A pályaudvart elérve ráfordultunk a Thököly útra, onnan balra kanyarodva a széles Dózsa György út középső sávján meneteltünk első célállomásunk, a Sztálin-szobor felé.

Ez a monolitiként égnek meredő szoborszörny roppant arányaival mintha uralta volna a teret-időt, ki kellett hát fejeznünk, hogy azért sem tartunk tőle,

nem hódolunk be neki. Egy srác máris vezényelt: „Jobbra igazodj!” „Jobbra nézz!” Felszólításának engedelmeskedve, Dzsugasvili háta mögött, fejünket is elfordítva tőle, táncritmusra vertük ki a díszlépést, ugyanis a bölcsészfiúk, mintegy talpalávalóként, elfütyülték Erkel Hunyadijából a „Meghalt a cselszövő” kezdetű indulót.

A füttykoncert nagy tetszést aratott, mert azt is beleértettük: „Fütyülünk rád, Jozsif, te istenverése!” Felvidultan haladtunk tovább, a jugoszláv követség közeli villája felé. Odaérve óvatosan kiléptem a cipőből, s elborzadva láttam, hogy a sarkamon éktelenkedő hólyagok feketére váltak, merő véraláfutás szegény lábam, melyet csak éles-szűrős fájdalmak árán tudtam visszaerőszakolni a helyére. – De mi ez a Rajkék szenvedéséhez képest?! – gyözködtem magam, s a többiekkel együtt üvöltöttem: „Éljen a magyar–jugoszláv barátság!” Mi őszintén hittük akkor, hogy Tito „harmadik útja” az arany közép, célravezető. Kinek fordulhatott volna meg a fejében, hogy alig pár hét múltán éppen délről⁸ ér bennünket a legnagyobb áruháza?

A továbbiakban a sarkam állapota annyira romlott, hogy csak töredezett képek maradtak meg bennem arról, milyen úton jutottunk el az amerikai és a lengyel követség elé, a jelszavak azonban máig fülemben csengenek. Az amerikai követség előtt ezt kiabáltuk: „Kereskedelmi kapcsolatokat Amerikával!” A lengyeleket pedig, akikhez közös történelmi múlt, egyfajta testvériség fűz bennünket, a szolidaritásunkról biztosítottuk: „Testvéreink, lengyelek, együtt-érzünk veletek.”

Hogy, hogy nem, egyszer csak ott álltunk a Sztálin út hírhedt 60. számú palotájával, a rettenet házával szemben az úttesten. Valamilyik fiú a zsebéből előhúzott papírról tiltakozást olvasott fel, követelve az ávós terror azonnali megszüntetését. Utána Bandit, a már említett történelem szakos társunkat, jóllehet a 180 centit is felülütő, derék legény volt, igazi dalia, két fiú a vállára emelte, hogy mindenki jól láthassa, hallhassa. Így több mint három és fél méter magasból hangzott el József Attila *Levegőt!* című verse szép, értelmező előadásban.

Miután a szavalat véget ért, és Bandi visszakерült a földre, meglódult a menet, és irányt vett az első magyar miniszterelnök, a mártír Batthyány Lajos emlékére állított szobor, az örökmécs felé. Néma főhajtással fejeztük ki tiszteletünket a több mint száz évvel azelőtti bosszúhadjárat és hatalmi terror áldozatának; kis babérkoszorút helyeztünk el az emlékművön, végül elénekeltük a Himnuszt.

Itt csoportokra szakadozott csapatunk, majd párokra, ki-ki ment a maga útján. Én senkivel sem tudtam lépést tartani, meg-megálltam, hogy enyhítsem kínjaimat, és erőt gyűjtsek a továbbjutáshoz. Mire a hazaút feléig elvergődtem, már minden ismerősömet, akihez esetleg segítségért fordulhattam volna, felszipantotta a nagyvárosi forgalom.

Másnap papucsban elcsoszogtam az orvoshoz, aki egyheti betegszabadságra utalt, de mivel makacs sebeim ennek lejártára sem forrtak be egészen, cipőviselésről szó sem lehetett, az enyhe időjárás jóvoltából szandálban jártam hát az előadásokra.

A lengyelek iránti szolidaritás jegyében tartandó tüntetés előtti napokban minden egyetemen felforrósodott a hangulat, megbeszélést összejövetel, vitagyűlést tanácskozás követett: az ifivezetők program- és időpontokat egyeztettek; a Szegeden létrejött MEFESZ, a magyar egyetemistákat, főiskolásokat magába ölelő szövetség pedig a diákifjúság követeléseit vázolta fel, majd minden felsőoktatási intézményhez eljuttatta felülbíráására, megjegyzések, kiegészítések megtételére. Így kristályosodott ki az a *Tizenhat pont*, amely a teljes magyar valóságra kiterjedve, radikális változásokat sürgetett.

Ez az együttműködés azt tanúsította, hogy a hatalom nem tudott éket verni közünk. A munka dandárja azonban még előttünk állt: eztán következett a felsőbb instanciákhoz, mindenekelőtt az egyetemi vezetőségekhez intézendő folyamodványok benyújtása, a dékáni és rektori hivatalok jóváhagyásának kicsikarása, majd az illetékes minisztériumhoz kellett beadvánnyal fordulni, végül a közbiztonsági hatóságot meggyőzni arról, hogy nyugodtan engedélyezhetik a tüntetést, az egyetemi ifjúság fegyelmezett, nem dől be semmiféle provokációnak, minden a legnagyobb rendben fog lezajlani.

A hatalom nehezen, de végül is beadta a derekát. Az egyetemisták ujjongva ünnepelték győzelmüket, annak elérését, hogy október 23-án megtarthatják a „lengyel szimpátiatüntetést”, ezer- és tízezerszám kivonulhatnak az utcára, és megízlelhetik a szabadság édességét.

„*Szerdai nap volt akkor a vásár*”

Illyés Gyula

A Rákóczi úti diákszállóban is magasra csapott a lelkesedés hulláma. A mellettünk lakó két albán lány értetlenül, megütközve figyelt bennünket, majd összecsomagoltak, és elmentek a követségükre. Ugyanígy tett a népes kínai csoport, továbbá a szovjet, keletnémet, csehszlovák, román társaság, az ikonarcú bolgár lányok koszorúja, még a kellemes küllemű lengyel hallgatók is, akik vélhetően a legtöbbet fogtak fel szándékainkból. Szóval pár óra alatt egyharmadával apadt a kollégiumi létszám, a külföldi diáklányokat mintha a föld nyelte volna el.

Sebaj, vettük tudomásul vállrándítva, elvégre ez a mi ügyünk. Ebben a boldogító tudatban valami addig soha nem tapasztalt izgalom kerített hatalmába bennünket, és már órákkal a kijelölt időpont előtt készülődni kezdtünk a tüntetésre. Mi tagadás, csinosítottuk magunkat – a nő a forradalomban is nő –, a legjobb ruhánkba bújtunk, igyekeztünk megnyerő külsőt ölteni a nagy alka-

lomra. Hogy kinek akartunk tetszeni? Egy ikerpárnak, az utóbbi hetekben oly sokat emlegetett Szabadságnak és Demokráciának, remélve, hogy addig elérhetetlennek tűnő magasságukból lehajolnak hozzánk.

Mielőtt felrántottam volna, kis szónoklatot rögtönözve próbáltam megnyerni a magasztos ügynek a cipőmet: – Barátom, Gojzer Hernyótalpas! Felejtjük el, hogy meggyötörtél! Mostantól fogva ne sebez, hanem óvd a lábam! Légy a segítségemre, mert nagy dolgoknak megyek elébe! – Amikor a szobatársaim észrevették, hogy bumfordi orrát gyengéden meg is simogatom, nem tudták visszafojtani röhögésüket. – Lesz ennek hatása? – kérdezte egyikük. – Biztos vagyok benne, hogy többé nem okoz gondot – mondtam mély meggyőződéssel. Úgy is lett.

A szobában nyolcan laktunk, ekkor még teljes volt a létszám. Nem beszélünk róla, de kimondatlanul is tudtuk, hogy ketten nem tartanak velünk a tünnetésre, ketten a fiúikkal később csatlakoznak hozzánk, egyet a kíváncsiság hajt ki majd az utcára, s valami fedezékből fog szemlélődni, egy meg akkor indul el, ha úgy véli, ideje bekapcsolódni a történésekbe. A két nyughatatlan pedig. Kati meg én, máris rohantunk, nehogy bármiről is lekéssünk.

– Fix und fertig⁹ – állapította meg tükörképére pillantva Kati, aki imádta német kifejezésekkel élénkíteni a mondatait –, de most már schnell¹⁰ – sürgetett kis, vékony természetéhez képest erőteljes hangján.

Kettesével átugrálva a lépcsőfokokat repültünk le a második emeletről a földszintre, elhúztunk a szűrős tekintetű portás néne üvegkalitkája előtt, és ki-viharzottunk az utcára.

Kint nyári derűvel sugárzott a nap. Meghatottan hunyorogtunk az október végén szokatlan fényzőnben, mert magától értetődően úgy fogtuk fel, hogy minden értünk van, elképzeléseink beteljesedését segítőül egyesült a természet a pozitív szellemi energiákkal. Elragadt bennünket a lelkesedés, euforikus hangulatban, egymásba kapaszkodva állongtunk kis ideig a Múzeum körút kellős közepén, szemben az Astoriával, mígnem eszünkbe villant, hogy már remízben a villamosok, a hatalom ma is szünetelteti a járműves tömegközlekedést. Lehetséges, hogy a hóhér helyébe lépő ítéletvégrehajtó Gerő is készül valamire? A fféle „üdvözítő” beszédre mindenképpen, ezt jó előre beharangozták.

De törődünk is akkor ezzel! Átszökkentünk a szemközti oldalra, és olyan felszabadultnak éreztük magunkat, hogy szinte lebegtünk a Kossuth Lajos utcán, a premontreiek egykori rendházában működő bölcsészkar felé tartva.

– „Szerdai nap volt akkor a vásár” – skandáltam Illyés Gyula Petőfiről szóló könyvének nyitó mondatát. – Tã ti ti tá tá! A szerda a márciusi ifjak napja volt, a miénk a kedd. A történelmi március 15-én egész nap zuhogott vagy legalábbis szitált az eső, mégis mennyi forradalmi cselekményt hajtottak végre a nagyszerű elődök! – lelkendeztem. – Nekünk meg itt ez az arany ragyogás! Mindennek sikerülnie kell. – Igen – helyeselt Kati –, most miránk tekint a történelem.

A díszterem hirtelen feltárult ajtaján kizuhant a lárma, kis híján elsodort bennünket. Ahogy csillapodtak az indulatok, az egymást vonzó-taszító szavakból lassan kivehető lett, mi a vita tárgya: vajon néma vagy hangos legyen-e a tüntetés? Mindkét elképzelés mellett szóltak okos érvek.

– A néma azért jobb a hangosnál, mert kevésbé provokatív – emelkedett a többi fölé Tamás¹¹ hangja. – Ha azonban kiabálni kezdünk, okot adunk arra, hogy a tömeg ellenjelszóval hurrogja le a miénket, így megmozdulásunk óhatatlanul szovjetellenes tüntetéssé fajuljon.

Hogy szavainak nyomatékot adjon, Tamás fehér vászon tornacipőjében – nyilván nem volt neki más – izgatottan felugrott a dobogóra. – Jól gondoljátok meg, milyen retorziót vonhatna ez maga után!

– Márpedig valamilyen jelszóban meg kell állapodnunk, mert tudomásomra jutott – mondta a felindultágtól remegve egy másik fiú –, hogy Marosán György, a párt második embere bejárta Angyalföld és Csepel üzemeit, és az ifjúmunkásokat ellenünk uszította, azt hazudva, hogy mivel értelmiségiek leszünk, máris lenézzük őket.

– Gyalázat! – zúdultak fel többen. – Miért, mást vártatok tőle? – replikázott egy lány. – Már gyakorlata van az árulásban. Mint szocdemes átevickélt Rákosiékhoz, és segítette szétverni a saját pártját.

Nos hát ilyen szóviharban született meg a tüntetésünk egyetlen jelszava: „Munkás-, parasztyerekek, együtt megyünk veletek!” Továbbá abban állapodtunk meg, hogy nyolcas sorokat alkotva egymásba karolunk, nehogy agent provocateur férközhessen közénk.

– Sorakozó! – hangzott fel végre az annyira várt vezényszó a Váci utcában, onnan kanyarodtunk a Duna-partra, a Petőfi-szoborhoz, hogy meghallgassuk Sinkovits Imre előadásában a Nemzeti dalt.

Valaki a kezembe nyomta a bölcsészkar szűzies zászlaját – az ezüst színű nyélen lengő habkönnyű világoskék-fehér selymet –, boldogan vettem át, de mindjárt kitűnt, nem volt valami nagy ötlet a majdnem legalacsonyabb lányra bízni, hiszen lobogóstu is alig látszottam ki a többi közül.

Amikor immár „zászlós” menetünk kiért a fő útvonalra, a körútra, a két járdán egyre több ember szegődött mellénk. Jelszavak is felhangzottak – „Magyar zászlót, Kossuth-címert!”, „Vesszen Gerő!” –, elérkezettnek láttuk hát a pillanatot, hogy mi is kipróbáljuk hangszalagjainkat. S ekkor egyedülálló szavalókórus megszólaltatói és élvezői lehettünk egyszerre. A szoprán-tenor jellegű rigmusunkra – „Munkás-, parasztyerekek, együtt megyünk veletek!” – bariton-basszus hangnemben ráfelelt a tömeg: „Ruszkik, haza! Ruszkik, haza!”

Amitől félórája még ódzkodtunk, most teljes átéléssel mi is ritmizáltuk. Az a csodálatos szimfóniaként a valónkban lüktető óhaj, a szabadságvágy a szívünkön át tört elő.

Közben a Margit hídon keresztül a Bem-szobor felé hullámozott a tömeggel egyesült különítményünk, de már messziről látszott, nincs egy talpalatnyi hely sem, a teret zsúfolásig megtöltötték a műszaki egyetem hallgatói, a Bem laktanya kiskatonái, a környék lakói. Egy darabig álldogáltunk a közelben, a megafonon hozzánk érkező hangfoszlányokból próbáltuk kitalálni, mit mond a szónok, mit szaval Bessenyei Ferenc gyönyörű baritonján, de nem sok sikerrel. Az ünnepi műsor befejeztével megfordultunk, szapora léptekkel igyekeztünk az Országházhoz, s az utánunk özönlő Bem téri tüntetőkkel elleptük a Kossuth teret.

A népszerűsége csúcán álló Nagy Imrével szeretttünk volna találkozni, teli torokból kiáltoztuk a nevét, de teltek a negyedórák, és nem történt semmi. Valaki tudni vélte, hogy az ávósok nem engedik ki az erkélyre. Az igazságra később derült fény: Nagy Imre akkor még nem is volt a Parlamentben, az ávósok viszont ott tartózkodtak, és valahogy el akarták üzni a népet. A délután estébe fordult, tehát égtek már a tér lámpái, ezeket oltatta el a Nagy Kombinátor (Osztap Bender, Ilf–Petrov hőse) szerepében tetszelgő parancsnokuk. A tömeg azonban nem jött zavarba: majdnem mindenkinek kikandikált felöltője zsebéből az aznapi *Szabad Nép*; elő az öngyújtóval, és már lobogtak is az ad hoc fáklyák.

Egy magas, újságíró szakos fiú fölkapott, pár másodpercre a vállára ültetett. – Nézd – mondta –, és soha ne felejtsd el!

Egészen elkápráztatott a látvány: felágaskodó-kihunyó lángok ezrei a sűrű szövedékű sötétség félkaréjában. Jelképesen és valóságosan is kigyúlt a forradalom fáklyája.

A tömegből nem mozdult senki, az ávósok e *csak azért is* kitartás láttán visszakapcsolták az áramot, felragyogtak a lámpák. A parlamenti erkélyre nyíló ablak is kivilágosodott, a keretében megjelent az annyira várt Nagy Imre (akiért autót küldtek a lakására, hogy mielőbb ideérve valamilyen varázsigével feloszlassa a tüntetést). Lassan határozta el magát szólásra, majd kibukott a száján: – Elvtársak!

Éles fütty hasított a levegőbe, és maga a tömeg is rázendített: – Nem elvtárs, polgártárs! – A tétovázó Nagy Imre kisvártatva rábólintott, és így szólalt meg újra: – Polgártársaim, magyarok! – Taps, fütty, kiáltozás forrt össze örvény helyesléssé, olyannyira, hogy elnyomta a szónok szavait, aki mintha zavarával küszködött volna, nem mondott semmi érdemlegeset, csak nyugalomra intett, és az erkélyről a mögötte levő terembe hátrált.

Kissé csalódottak voltunk, de a figyelmünk rögtön másfelé terelődött, amikor hangszórós kocsik fordultak be a térre, s a benne ülő férfi zaklatott hangon közölte: – A rádiónál lövik a mieinket!

A mieinket? – döbbsentem meg. De hát kik a mieink: a forradalmárok vagy a velük szemben állók? Kikre utalt ez a szűkszavú közlés, nem provokatív szándékkal állított-e valótlan?

Töprengésre nem volt mód, sodródni kezdtem a felbolydult tömeggel, el a térről, a Bródy Sándor utca irányába, a rádióhoz. Futottam, futottam, egyszer csak teherautó dübörgött el mellettem, platójáról Matyi, a „leninista” garabonciás vigyorgott le rám. Megállította a járművét, hogy halljam, mit mond:

– Tarts velünk – invitált élénken gesztikulálva –, acélsodrony nyakkendőt viszünk Sztálin apánknak. Nagy hecc lesz, ilyesmit többé aligha láthatsz!

Felkapaszkodtam mellé, s már meg is érkeztünk a tethelyre. Kínos, nehéz munka vette kezdetét, a főváros szenteket és magyar történelmi személyiségeket ábrázoló egykori köztéri szobrainak bronzanyagából „össze”öntött idolkeményen ellenállt, a viláért sem akart megmozdulni. Döngtek a kalapácsok, visitott a fűrész, hiába. Végül hidegvágóval ért el eredményt a spontánul szerveződő műszaki brigád: térdnél vált el az alapzattól a „test”, amelyet Matyi acélsodronyának bevetésével a Hársfa utcába vontattak, az Emke mögé, melléje tettek egy kalapácsot, hogy üthesse, ki hol éri, s egy letört darabkát vigyen el emlékül. A „csizmotorzó” azonban még sokáig ott csúfoskodott mementóként, a felállítatása miatt lerombolt szép templom, a Regnum Marianum helyén.

Mindezt nem vártam végig, siettem a kollégiumba. Búcsút intettem Matyinak, ő viszonzásul mókásan meghajolt. Ekkor láttam utoljára.

Már ott jártam a Zrínyi Ilona táján, amikor fegyverropogás ütötte meg a fületem. Persze, a rádió! Innen csak egy bakugrás, látnom kell, mi történt a „mieinkkel”. Megtudtam, hogy Gerő magnószalagról sugárzott, vérlázító beszéde után az egyetemi ifjúság küldöttsége bebocsátást kért a stúdióba, hogy az ország népe elé tárja a *Tizenhat pont*ban foglaltakat. Az épületet „védő” biztonszágiak, értsd, egytől egyig ávósok, rálöttek a fegyvertelen fiúkra. Egyikük holtan rogyott össze.

Ő lett a forradalom első hősi halottja.

„*Piros a vér a pesti utcán*”

Tamási Lajos

Tehetetlenségünkben reményvesztetten toporogtunk a Bródy Sándor utcával szemben, a Múzeum körút túloldalán, ismeretlenül is átöleltük egymást nyugtatólag, együtt sírtunk, együtt jajongtunk, ha kaffogni kezdett a géppuska. Az egyetemista halála felborzolta az idegeket, mindannyiunkban érelődött a visszavágás indulata. „Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik, és jó vitézi resolutio” – merültek fel bennem Zrínyi Miklós szavai. De honnan keríthető fegyver? Mintegy a válasz lehetőségeként befutott a kiskörútra egy teherautó harmincnyolc katonával a rakterén. Hozzánk rohantunk, de ők üres tenyerüket mutatták felénk.

– Ahogy nincs önálló hadserege Magyarországnak, úgy nincs fegyvere a magyar katonaságnak – mondta a közelemben a könyvtártudományi tanszék

adjunktusa, a tanárom, a bölcsészkar tanszemélyzet egy kisebb csoportjának gyűrűjében. – Mint a Varsói Szerződés tagja, önálló haditettre nem vállalkozhat, nincs is rá módja, mert minden kiképző és hadgyakorlat után a fegyvereket trezorba zárják előle.

A forradalom azonban, mint szentségét tanúsító csoda, visszajára fordíthatja a tényeket: a Kálvin tér felől újabb teherautó gördült a közelünkbe, géppuskás munkásfiatalok ugráltak le róla.

– Úgy látszik, megtalálták a trezor kulcsát – jegyezte meg elégedetten a tanárom, majd amikor találkozott a tekintetünk, aggodalmát tréfás szigorral leplezve rám förmedt: – Maga mit keres itt? Tudja egyáltalán, hogy hány óra? Nyomás a kollégiumba!

Addigra, hajnali három körül, már húsz órája lehettem talpon, nem csoda, hogy szinte bezuhantam a csengetésemre kinyílt kapun, mögüle előugorva Cerberus megragadott, és akkorát lódított rajtam, hogy alig álltam meg a lábamon. Ez a számomra idegen, zord arcú férfi – a mai „gorillák” elődje – megbízást teljesített: ki volt neki parancsba adva, hogy vigyázzon a kollégium lakóira, egyet se engedjen ki közülünk az utcára kijárási és más tilalom idején.

Márpedig tilalom volt böven. Gerő hátrahagyott pártcsinovnyikjai és keki ruhás pribékjei – amíg ő Moszkvában kanalazta a cscit, mert már 23-án elhúzta a csikot – naphosszat zaklatták a népet, ellenforradalomról, megtorlásról, köztörvényes bűnözők fegyvercsörtetéséről szövegeltek a rádióban, és állandóan fenyegetőztek.

Szerencsére megkezdte működését a Szabad Magyar Rádió, a Parlamentből sugározta az újonnan alakult kormány élén álló Nagy Imre szózatát. A miniszterelnök határozottan visszautasította az „ellenforradalom” minősítést, kiállt a rendszerújító forradalom és a függetlenséget célzó szabadságharc mellett.

Alig alhattam két-három órát, idegen beszéd és valami csattogás ébresztett. Mindannyian az ablakhoz rohantunk, és elhülve láttuk, hogy ruszkij szoldat¹² áll a kollégium kapujánál, gépfegyverét lövésre készen tartva, és igazoltatja a járóelőket, pontosabban megmotozza őket, ellenőrzi, nincs-e náluk pisztoly, kézigránát, más gyilkos eszköz. Egy zöld lódenkabátos fiatalember közeledett lapos aktatáskával a hóna alatt. Az orosz megálljt parancsolt, majd a táskára mutatott. A fiú kinyitotta, a katona szeme elé tárta a belsejét. A harmadik szint magasságából nem láthattuk a tartalmát, de nemigen lehetett benne más, mint két szelet zsíros kenyér egymásra fektetve. Megkönnyebbülten sóhajtottunk, amikor az orosz intett neki, hogy mehet. El is indult, de öt-hat lépés után a katona beleengedett egy sorozatot. Ott esett össze a szemünk láttára.

Sikoltozásunkra berohant hozzánk a szomorú szemű gondnoknő, s látva, hogy az orosz ránk irányítja a puskáját, elrángigált bennünket az ablaktól. – Meg akartok halni? Nem engedhetjük meg – mondta a szokásosnál is szenvedőbb arccal. – A szállót lezárjuk, a kapun se ki, se be. Élelemről majd gondoskodunk valahogy.

A helyzet azonban nem az ő reményei szerint alakult. Dél körül bebocsátást kért egy bölcsészkar professzor, oldalán a famulusával. Kati meg én leszen álltunk, s amikor résnyire megnyílt a kapu, a Cerberus gyilkos pillantása ellenére, kisurrantunk a vendégek háta mögött. Szaporán szedtük a lábunkat, mert a közelben lövés dördült. Behúzódtunk egy kapualjba. Csönd. Kimerészkedtünk, szaladtunk tovább. Kis csattanás: a golyó mellettünk fűrődött a falba. – Te jó ég, ez ránk vadászik! – Körülnéztünk, az utcán senki, nyilván tetőről vagy padlásablakból lődöz ránk egy eszement. Ugyanez az örült támadhatta meg a mentőautót, amelyből egy nővér és egy segédorvos holtan bukott ki az úttestre. A lódenkabátos fiatalemberrel együtt immár hárman veszítették életüket a közvetlen közelünkben.

– Sprint! – lihegte Kati. Sebes vágásban jutottunk el az éjjel-nappal nyitva álló menzáig. Nagy volt ott a nyüzsgés, ki-be jártak a jogi és a természettudományi kar hallgatói a mieinkkel, egymás szájából kapkodták a szót, fölemelő vagy lehangoló élményeiket mesélték. Megtudtuk, hogy másnap, 25-én tüntetés lesz a Parlamentnél; hogy az oroszok komoly ellenállással találták magukat szembe a Corvin köznél; hogy a Kilián laktanya tisztnövényeinek Maléter Pál¹³ vezetésével átálltak a felkelők oldalára... A legmegrendítőbb hír pedig az volt, hogy tizenéves srácok verték vissza a szovjet tankok támadását, úgyszólván fegyvertelenül, csupán benzines palackkal a kezükben. Sokan el is estek közülük. Szürkületkor a szétlőtt utcai lámpák helyett gyertyák gyulladtak ki, lobogtatták félszeg lángocskáikat az ablakokban ugyanúgy, mint a fák tövében, bokrok alján, ahova a kis hősokeket ideiglenesen elföldelték. Budapest egy nap alatt olyan lett, mint egy óriási temető.

Csütörtökön reggel fél tíz tájt főleg lányokból álló csapat állt meg a kollégium előtt, és teli torokból a tüntetésre invitált: „Gyertek velünk, gyertek velünk!” Mentünk volna, de az igazgató fogdmegje ellentállt rohamunknak, lerázott bennünket magáról, mint kutya a vizet. Pedig akár a halálba is indultunk volna, mert ott akartunk lenni mindenütt, ahol kibontakozik a tett, részesei vagy legalább tanúi kívántunk lenni a történeteknek. A karanténnak érzett diákszállóban a bezártság tudata és valami baljós előérzet már-már főbiaként szaggatta az idegeinket, le-föl rohangáltunk a lépcsőházban, a sakk-kockás folyosókon, ok nélkül bögtünk-vihogtunk vagy üvöltöztünk egymással.

Amikor a feszültség szinte kibírhatatlanná vált, megnyílt a kapu, fáradt, elcsigázott fiúk léptek be, és drámai szaggatottsággal, akadozva idézték fel a Kossuth téren átélt iszonyatot, az ávósok gyilkos golyózáporát.

Sanyi, a harmadéves könyvtáros úgy reszketett, mint akit váltóláz gyötör. Szavaiból csak nehezen lehetett kihámozni, hogy a tüntetőkre két oldalról zúdultak a lövések, a Parlamentből és a túloldaltól, a belügyminisztérium tetejéről. A két tűz közé szorult emberek tízesével-húszasával estek el. A tér jobb oldalán orosz tankok álltak, és nem egészen értve a helyzetet, nem a tüntető-

ket, hanem a belügyiek tűzfészkét vették célba. Ennek a manővernek is lett civil áldozata. Amikor elhallgattak a fegyverek, az életben maradottak egymást gázolva rohantak fedezékbe, a környező házak pincéinek zárt üveglakain át vetették magukat a mélybe. Többen így sebződtek halálra.

Egyik professzorunk fia, szinte eszelősen maga elé meredve, behúzódtott egy sarokba. Hogy kimozdítsuk apatikus állapotából, közelebb léptünk hozzá, de egy évfolyamtársa leintett bennünket:

– Hagyjátok békén! Nagy megpróbáltatások sora érte: mellőle lötték le a legjobb barátját, meg családi drámát is átélt, a forradalom hatására szakított rezsimhű apjával.

Bennünket sem került el a baj: le kellett költöznünk a pincébe. Amúgy sem tág életterünk egészen összeszűkül.

*„S ez összekuszálódott Budapesten:
kifosztva, üresen állt a bolt.”*

József Attila

Egy reggel, talán mindjárt a Kossuth téri vérengzést követő napon, arra eszméltünk, hogy Cerberusunknak nyoma veszett; az „örangyalkodásnál” alighanem fontosabb posztra parancsolták. – Szabadok vagyunk – sóhajtott Mari merengve –, legalábbis abban az értelemben, hogy ki-be járhatunk a szálló kapuján.

Éltünk is ezzel a lehetőséggel, ameddig csak engedték a körülmények. Futottunk az egyetemre, ott már vártak minket a hallgatói forradalmi bizottság tagjai vagy üzenetközvetítői – köztük Zsó, akinek karcsú alakja fel-feltűnt a Belváros zegzugaiban –, kezünkbe nyomtak egy-egy köteg papírt „Terjesszétek!” jelszóval. Mi meg, Kati, Mari és „csekélységem” (ez szó szerint értendő, hiszen súlyra, centire én voltam a legkisebb), nyakunkba vettük a várost, s a járóelőknek osztogattuk a röpcédulákat, a stencillel sokszorosított *Tizenhat pontot*, *A magyar értelmiség forradalmi felhívását*, a Vöröskereszt közleményeit, Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című versét, amely több újságban való megjelenését követően *a forradalom slágere* lett, ha egyáltalán létezik a költészetben ez a műfaj.

Kati egy jó félórára leszakadt tőlünk, s amikor összefutottunk, kelletlen arc kifejezéssel felénk nyújtott egy röplapot, és indignálódva szegezte nekünk a kérdést: – Hogyan terjesszek olyan röpcsit, amelynek a tartalmával nem értek egyet? – Miért, mi van benne? – A börtönből frissiben szabadult Mindszenty József visszaköveteli a magyar katolikus egyház teljes vagyonát, tehát intézményeit, földbirtokait, és natürlích¹⁴ az oktatás monopóliumát. Mit szólók ehhez?

Zavartan néztünk rá. Bennünket sem tenne boldoggá, ha az egyház nemcsak a lelkekre tartana igényt, de a földi javakra is, s néhány történelmi nevet viselő

egyénnel együtt visszakövetelné „évezredes jussát”, következésképp Magyarország egész termőföldállománya öt-hat tulajdonos kezében összpontosulna. És az sem okozna frenetikus örömet, ha az oktatás az ötágú vörös csillag helyett a kereszt jegyében válna egyszínűvé, egysíkúvá.

-- Tudod, mit? Tételezd fel az emberekről, hogy legalább olyan értelmesek, mint te – bökött ujjával Kati homlokára Mari –, és elgondolkoznak azon, amit elolvastak.

Ebben maradtunk, de másnap a Vöröskereszt egyetemi szervezetétől kértünk eligazítást. Érkezett ugyanis nyugati segély: ruhanemű, természetesen uraságoktól levetett holmi, továbbá élelem – tejpor, konzervsonka, sajt –, némi gyógyszer, ezeket kellett igazságosan elosztani a rászorulóknak között. Ránk az igények felmérése várt. Elképesztően sivár lakások tárták fel nincstelenségüket a hetedik kerületben csakúgy, mint Angyalföldön. Nem győztük jegyezni a szükségleteket.

Álltak az üzemek, az élelmiszer gyártói ugyanúgy, mint a nehézipariak, a vidék nem küldte a feldolgozandó terményt, kiürültek a boltok, nem volt már kenyér sem. Budapest éhezett.

Itt-ott azért még akadt valami. Marival a Rottenbiller utcai nagy tejszarnokból vittük a tejet a környező lakásokba. De mivel nehezen birkóztunk a hatalmas bádoggannákkal, végül teher nélkül szaladtunk a házakba, dörömböltünk az ajtókon, sürgettük az embereket, hogy tejesedényeikkel jöjjenek a csarnokba, amíg van miért.

A vidék nehezen mozdul, kivár. Tudni akarja, mit miért tegyen. Paraszt-származású egyetemi hallgatók járták hát a falvakat katonai teherautón – velük tartott a kollégium szép Lujzikája is –, hogy élelmet gyűjtsenek a nélkülözhető fővárosnak. Kezdetben nem voltak adakozók a gazdák, de amikor felfogták végre, hogy a *Tizenhat pont*ban benne foglaltatik a rabló és megalázó besorozgatási rendszer megszüntetésének követelése, kinyíltak a kamrák, a pincék, és elindultak az élelmiszerrel megrakott szekerek a főváros felé.

Örömmel értesültünk róla, hogy mialatt mi a magunk szerény feladatait teljesítettük, hőseink meg a kisebb-nagyobb frontokon fegyverrel küzdöttek a nemzet függetlenségéért, Nagy Imre kihirdette Magyarország semlegességét. Most már csak „a hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet alakulatoknak” kell kivonulniuk ahhoz, hogy álmaink beteljesedjenek, és elérjük azt a státust, melyet Ausztria megkapott.

Ezzel szemben az történt, hogy mire hazaértünk, egy behemót tank terpeszkedett el a Múzeum körút és a Rákóczi út sarkán, ágyúcsövét a diákszálló épületére szegezve. Szóval ezért tűnt el Cerberus! Nagy fene káder lehet, hogy így kell pótolni! El voltunk keseredve. A hangulatunkon nem javított az sem, amit Banditól, a történészhallgatótól tudtunk meg. Csupán pár percre nézett be hozzánk, hogy kifújja magát, mielőtt visszamegy fegyveres csoportjához, és közölni velünk valami fontosat.

– Képzeltetek, mekkora volt a meglepetésem, amikor egy általunk felderített ávós fészekben ráakadtam arra a filmtekerésre, amelyen a mi hatodikai tüntetésünk volt megörökítve. A temetőtől végig filmeztek bennünket. Furcsa, rossz érzés volt magamat látnom egy ilyen aljas szándékkal készült filmszalagon, amint két haverom vállán állva nézek farkasszemet a Sztálin úti kínzókamra verőlégényeivel. De nem kell félnetek, se neked, se neked – mutatott ránk egyenként --, a bizonyító anyagot elégettük. Ha ne adja Isten, bekövetkezne a legrosszabb, a vereségünk és a számonkérés, a részvételeket nyugodtan letagadhatjátok. Na, szevasztok! – ugrott fel hirtelen, s máris bevágódott mögöttem a súlyos tölgyfa ajtó. Többé sose láttuk.

Az ennél nagyobb és még kiábrándítóbb meglepetés azonban csak eztán következett a sötétség leszálltával. Mielőtt az ismertetésébe fognék, vissza kell térnem egy eladdig nem tapasztalt jelenségre, amely azt bizonyítja, hogy az ember eredendően jó, tisztességes.

A főváros két legforgalmasabb pontján, a Kossuth és a Bajcsy-Zsilinszky utca sarkán, továbbá a Nagykörúton, az Emke kávéháznál egy-egy jó magas papírdobozt helyeztek el, ezekbe dobhatták a járókelők az elesett hősök családjának megsegítésére s egyáltalán a forradalom támogatására ajándékozott pénzt. A dobozok annyira megteltek, hogy a bankjegyek szinte kiömlöttek belőlük, mégsem tulajdonított el senki egyetlenegy darabot sem. Ez a nemeslelkűséggel párosult becsületesség, a forradalom tisztaságát óvó öntudat és fegyelem alighanem páratlan a maga nemében. Büszkék lehetünk rá.

Ezzel merőben ellentétes „élményben” az oroszok részesítettek. Szóbeszéd tárgya volt ugyan, hogy helyel-közzel italt csentek, nem átalottak kirakatot is bezúzni pár palackért, ez azonban nem tűnt olyan nagy elvetemültségnek. De amit a kollégium ablakából láttam, az felülmúlta a képzeletemet. Amikor a szürkület sötétre váltott át, de az alakok, a tárgyak körvonalai még jól kivehetők voltak, elhűlve figyeltem fel arra, hogy felnyílik a tankfedél, s a kerek nyílásból kidugja fejét egy katona, körülnéz, a harckocsi tetejére húzódzkodik, majd hátraszól társának. Végül mindketten kétrét hajolva átosonnak a túloldalra, betörik a méterárúüzlet ajtaját, majd kis idő múlva alaposan megrakodva jönnek vissza, és a tank hasába rejtik a lopott kelmét.

Úgy elfogott a „harctéri idegesség”, hogy a legszívesebben odapörköltem volna nekik egy légpuskával, hogy móresre tanítsam őket. Rögtön el is határoztam, hogy a föld alól is, de fegyvert kerítek. A véletlen a kezemre játszott, reggel mindjárt megtudtam, hogy újjáalakult a szociáldemokrata párt, a közeli Semmelweis utcában működik, ott talán kaphatok legalább egy csúzlit.

Szóltam Katinak, nem kellett sokat magyaráznom, velem tartott. Tíz perc múlva már egy katonai parancsnokfélével közöltem, mi járásban vagyunk. Végigmért bennünket, s alig sarjadó kis mosollyal a szája körül megrázta a fejét. Elkámpicsorodásunk láttán azonban rámutatott egy benzines kannára, amely körül ketten-hárman ügyködtek: – Segíthettek, ha akartok.

Így nekiláttunk a Molotov-koktél előállításának. Kaptunk egy tölcserőt, tölgettük a palackokat, valaki gyutacsot gyömöszölt az üvegek szájába, s már el is készült a harcskocsizók réme egy tucat példányban. Sajnos az üzemanyag hamar elfogyott, s mi lógó orral távoztunk.

– Gyerünk a Bem laktanyába! – álltam elő az újabb ötlettel. Kati egy kicsit tétovázott, aztán mégiscsak ráállt. Negyed óra múlva már a napon sütkezéző katonákat faggattuk fegyverügyben, sikertelenül. Kis híja volt, hogy elbögöm magam. Az egyik fiú megszánt.

– Nézd – mondta –, egy teherautót sofőrrel és kocsikísérővel a rendelkezésedre bocsáthatok. Tudsz vele mit kezdeni?

– Persze – bölintottam nyomban, pedig még sejtlemem sem volt, merre induljunk. Mikor a jármű előállt, s négyen felkapaszkodtunk rá, Kati mindjárt kijelentette, hogy a kollégiumunknál kiszáll. Amint odaértünk, egy pillanat alatt megvilágosodott az elmém, és sikerült határozott hangon megszólalnom: – Irány a csepeli vásárcsarnok. – A fiúk kérdő pillantását látva hozzáfűztem: – A lányoknak nincs mit enniük.

A cél tehát tisztázódott bennem, most már csak elérésének a módjára kell rátalálnom. Nem sokat töprenghettem ezen, mert autónk kis zökkenést produkálva csakhamar megállt. Lekaszálódtam róla, a katonáknak, akik nemigen bíztak a sikeremben, intettem, hogy várjanak. Bebátortalankodtam a főbejáraton, s mindjárt magával ragadott a színek, hangok, emberek forgataga. A több napja tartó pincei bezártság után jólesett ezt az életteli nyüzsgést, a létezés igazi szegmentumát látnom, miközben egy középkorú, napbarnított zsidó férfi színes *e* hangjait hallhatom. Közelebb léptem a nyílt és zárt *e*-ket mesterien váltogató áruhoz, s a „Mi tetszik?” kérdésére így feleltem: – Minden. De uram, van egy fogadásom. – Nocsak! – mutatott némi érdeklődést. – Fogadjunk, hogy ön dunántúli. – Az vagyok. – Tovább megyek – mondtam elszántan –, nyugat-dunántúli. – Na és? – vált közönyössé a hangja. – De még tovább megyek – húztam el a szót, és igyekeztem rejtélyes lenni –, Vas megyei.

Erre fölneszelt, én meg, érezve, hogy a figyelmét sikerült ismét magamra vonnom, bensőmben a „Mindent vagy semmit!” csatakiáltással merészen kiáltam: – Körmendi járás!

– Angyalkám! – tárta felém a karját meghatottan. Kezet fogtunk. – Hogy találta ki? Ilyesmit tanul?

– Részben – bölintottam –, de a felismerésnek lényegesebb előzménye, hogy Körmenden jártam gimnáziumba.

– Na, most mondja el szépen, miben lehetek a segítségére – kapott észbe. Feltártam, mi a helyzet. – Van-e bumaskája¹⁵? – Csak diákigazolványom. – És valami járgány, amivel elviheti az élelmet? – Erre végre megjött igazi hangom, s enyhe nagyképűséggel kivágtam: – Hogyne! Éppen most rekviráltam egy teherautót a Bem laktanyától.

– Stimmt!⁶! – mondta erre vadonatúj barátom és jótevőm, s a többi árus felé fordulva elkiáltotta magát: – Emberek, négyszáz lány éhezik a Rákóczi úti diákszállóban. Adjunk nekik egy kis élelmet! Én egy kas⁷ sárgarépat ajándékozom. Kövessétek a példámat!

Óriási hatása lett a felhívásnak, tíz perc alatt megtelt a teherautó, sárgarépa, zöldség, hagyma, krumpli halmozódott fel a rakterén. Ennek láttán a katonák szemében igencsak megnőtt az „árfolyamom”, bár az érdem nem az enyém. Minden elismerés azt a nagyszerű embert illeti meg, aki segítőkészségéről és önzetlenségéről tett tanúbizonyságot rendkívüli helyzetben. Míg élek, el nem felejttem.

A lányok sírtak, nevettek örömeikben, hogy nem vesznek éhen, és lavórba, lábasba, szatyorba szedett kincsükkel futottak az egykori márványpadozatú bálterembe. Sietnünk kellett, nehogy a tankban kuksolók megunják a teherautó és a diákszálló kapuja közötti cikázást, és ránk durrantsanak, de nyilván kifigyelték, hogy számukra ártalmatlan dolgot cselekszünk, és hagytak üggyködni bennünket.

Pár nappal később már nem voltak hozzánk ennyire méltányosak: a padlásablakunkban megvillanó fényre ágyúval válaszoltak. Hét szobán hatolt át a golyó, szerencsére senkit sem talált el, de attól tartottunk, ránk omlik az egész épület. Pánikhangulat vett erőt rajtunk, reményvesztettekké váltunk, megérez-tük, hogy itt a vég.

Hajnalban mintha megmozdult volna a föld: tankok százai szaggatták fel az aszfaltot, átgázoltak minden akadályon, és elnyomták Nagy Imrének a rádióból kiszűrődő segélykiáltását. Hiába mondta szegény miniszterelnökünk, hogy „csapataink harcban állnak a szovjet erőekkel”, ez már egyetlen nyugati politikus sem hatott meg, a keletiek pedig kárörvendően dörzsölték a tenyerüket, és a szovjeteknek ajánlották fel szolgálataikat.

Letiporták ugyan forradalmunkat és szabadságharcunkat, de a vereség csak külsődleges, bensőnkben, a lelkiünkben, az egyéni és a kollektív emlékezetben győzelemként él tovább, és erőforrásul szolgál az eljövendő küzdelmekhez.

Kis nemzet vagyunk, de két ötvenhatunk is van: az első az öt és fél évszázaddal, a második az ötven évvel ezelőtti. A magyarság mindkét esetben az önerején túlmutató helytállásával vívta ki a keresztény Nyugat, mi több, a világ elismerését, bámulatát, de egyik alkalommal sem lett e csodálatnak anyagi-erkölcsei támogatás a folyománya. Harangkongatásban azonban nem volt hiány.

JEGYZETEK

- ¹ 1954-ig nem volt személyigazolvány, a gyermekek a szülei lakásbejelentőjén voltak nyilvántartva
- ² Nádasd közeli kis falu a körmendi járásban
- ³ Fosztogat, harácsol (or)
- ⁴ Sztálint dicsőítő vers
- ⁵ Elvtárs (or)
- ⁶ Régen és ma Andrassy, az ötvenes években Sztálin út 1956-ban a Magyar ifjúság útja lett, utána Néphadsereg útja. Mi, egyetemisták Kaméleon útnak neveztük
- ⁷ Rajk L. Rákosi belügyminisztereként maga is „vérengzőként” vált hírhedtté
- ⁸ Tito javasolta Hruscsovnak Magyarország lerohanását, s Nagy Imrét is ő adatta ki a szovjeteknek
- ⁹ Teljesen kész (ném)
- ¹⁰ Gyorsan (ném)
- ¹¹ Tamást idézett mondatáért – persze kiforgatva, hogy ti. szovjetellenes tüntetésre buzdított – eltávolították az egyetemről
- ¹² Orosz katona (or)
- ¹³ A Nagy Imre-kormány honvédelmi minisztere; a szovjetek 1956-ban kivégezték
- ¹⁴ Természetesen (ném)
- ¹⁵ Hivatalos papír (or)
- ¹⁶ Rendben (ném)
- ¹⁷ Kb. 25-30 kg